

SAMOSTOJNA SLOVENIJA IN KOLEKTIVNI ZGODOVINSKI SPOMIN**

Povzetek. Kolektivni zgodovinski spomin ni nevtralen družbeni pojav; oblikuje in utrjuje se glede na usmeritev in moč ključnih državnih institucij ter sprejemljivost pripadnikov družbene skupnosti. Z nastankom samostojne države Slovenije je bil odpravljen socialistični sistem in uveden kapitalizem – ob navezavi na večstrankarsko demokracijo. Utrjevanju in opravičevanju nove smeri družbenega razvoja služi tudi zgodovinski revizionizem, s težiščem na prelomnem dogajanju v drugi svetovni vojni, kar se izraža v vsestranskih prizadevanjih za kriminalizacijo narodnoosvobodilnega boja, ob hkratni legitimizaciji in dekriminalizaciji kolaboracije z okupatorji. V članku je po orisu vzorca sprevernjenega razlaganja polpretekle zgodovine, upoštevajoč štiri kazalnike (vrednotenje okupacije, odnos do partizanskega osvobodilnega boja in ocene domobranstva ter kolaboracije), predstavljeno spreminjanje stališč polnoletnega prebivalstva med letoma 1990 do 2013 na podlagi izsledkov longitudinalnega raziskovanja slovenskega javnega mnenja. Pri večini še prevladuje pozitiven odnos do Osvobodilne fronte in partizanskega boja, najbolj izstopajoča tendenca, zlasti glede kolaboracije, pa je močno naraščanje nevednosti in neopredeljenosti, predvsem pri mladih.

Ključni pojmi: narodnoosvobodilni boj na Slovenskem, partizani, slovensko domobranstvo, kolaboracija, zgodovinski spomin

Uvod

Neločljiva sestavina identitete vsake družbene skupnosti in njeno ključno vezivo je kolektivni zgodovinski spomin, ki z oživljanjem konstitutivnih dogajanj v preteklosti osmišlja aktualno delovanje pripadnikov te

* Dr. Maca Jogan, zaslužna profesorica Univerze v Ljubljani; mag. Živa Broder, samostojna strokovna delavka na CJMMK, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

skupnosti in vsebuje nastavke za načrtovanje prihodnjega razvoja. Spomin, ki se medgeneracijsko prenaša prek raznolikih posrednikov, ne obstaja po sebi kot nevtralna celota razlag, prepričanj, vzorcev delovanja in sporočil, temveč nastaja, se ohranja in učinkuje glede na merila pomembnosti, ki jih določajo nosilci moči in oblasti. Tako je vsakokratni spomin presejan; družbeno veljavo in institucionalno podporo imajo tisti deli, ki ostanejo v nadzornem situ, medtem ko druga dogajanja postopno tonejo v nevidnost. Glede na družbeno neenakost in kopičenje moči v tanki plasti, ki razpolaga z vsemi sredstvi za reprodukcijo lastnega prednostnega položaja, se iz zgodovinskega spomina lahko izločajo »neprijetne« teme. Zgodovinski spomin à la carte vsebuje tiste predstave preteklosti, ki vsebujejo potencial za nadaljevanje urejenosti, ki je skladna s temi predstavami.

Izbirni zgodovinski kolektivni spomin je torej notranje prežet s potencialno razdruževalnimi nastavki za družbeno skupnost toliko, kolikor bolj je oddaljen od celostnega zajemanja dogajanja in upoštevanja institucionalno neenakih položajev ključnih nosilcev (individualnih in organizacijskih) ter ob zanemarjanju časovnega zaporedja njihovega delovanja. Praktičnih učinkov ustvarjanja in poustvarjanja razdruževalnega spomina ni mogoče razumeti in vrednotiti brez navezave na konkretne vsebine, cilje, ki jih zagovarjajo njegovi producenti, ter ob izključevanju sredstev, ki jih uporabljajo pri urejanju družbene skupnosti. Če se ti vidiki pri obravnavi kolektivnega spomina zanemarjajo in če se težišče razlage usmeri le na parcialne in formalne vidike, se lahko ustvarjajo sprevrnjene podobe preteklega dogajanja, bodisi na ravni posamezne osebe bodisi na ravni večjih skupin, vključno z državno skupnostjo.

V takšnih okoliščinah nastaja zgodovinski revizionizem, ki se konec 20. in v začetku 21. stoletja vse močnejše vrašča v kolektivni (globalni) spomin na drugo svetovno vojno. Ta vojna je (bila) neizbrisno zapisana tudi v spominu slovenske narodne skupnosti ne glede na predvojno in medvojno državno pripadnost. V tem članku je spoznavno zanimanje usmerjeno na razkrivanje sprememb v odnosu do narodnoosvobodilnega boja glede na izražene tendence zgodovinskega revizionizma v samostojni državi Sloveniji. Obravnava te tematike zajema najprej jedrnat oris pomembnejših družbenih okoliščin pred državno osamosvojitvijo in po njej ter predstavitev vzorca reinterpretacije predosamosvojitvenega družbenega razvoja v samostojni državi; temu sledi razkrivanje sprememb v vrednotenju različno usmerjenih delovanj in njihovih nosilcev v času druge svetovne vojne na podlagi empiričnega raziskovanja v okviru slovenskega javnega mnenja od leta 1990 do 2013.

Prelom v državni ureditvi in popraviljanje zgodovinskih dejstev

Glede na gibljivost in spreminjanje prevladujočega veljavnega zgodovinskega spomina je izhodiščno treba omeniti nekaj dejstev, ki so bogato

dokumentirana. Neovrgljivo dejstvo je, da je po okupaciji (aprila 1941) vse okupatorske države (Nemčija, Italija, Madžarska, malo tudi NDH) povezoval skupni cilj, tj. iztrebljenje slovenske narodne skupnosti. Drugo dejstvo je, da večina prebivalstva ni sprejela tega načrta in se je organizirano uprla ter se vključila v narodnoosvobodilni boj (Repe, 2015: 57–235). Dodajmo še izredno pomembno dejstvo, da je manjšina na oblasti pozdravila nove oblastnike in jim ponudila pomoč ter tudi aktivno sodelovala pri uresničevanju okupatorskih ciljev. Razlage teh dejstev pa so toliko manj nevtralne, kolikor bolj so oddaljene od preverljivih virov, oziroma kolikor bolj se ti viri potiskajo na obrobje ali celo brišejo.

Kljub raznovrstnim raznarodovalnim ukrepom je slovenska narodna skupnost preživela drugo svetovno vojno, ki je bila zanjo totalna (Ferenc, 1993, 2010; Nečak in Repe, 2003: 240), saj so bili ob velikanskih smrtnih žrtvah (približno 96.000) zelo prizadeti tudi materialni temelji za življenje (uničena infrastruktura, požgane vasi, Žnidaršič, 2015). Po zmagi slovenske partizanske vojske, v sodelovanju z enotami drugih narodov Jugoslavije ter delno s podporo Rdeče armade se je ta skupnost razvijala v okviru Federativne ljudske republike Jugoslavije (po ustavi v letu 1963 Socialistične federativne republike Jugoslavije). Program Osvobodilne fronte slovenskega naroda (Godeša, 1997: 21–23; Mally, 2011), ki je bila organizacijsko in politično vezivo v vsestranskem uporih zoper okupatorske oblastnike, se je uresničil najprej z osvoboditvijo in priključitvijo Primorske, v povojnem obdobju pa z razvojem socialističnega družbenega reda.

Zlasti v Ljubljanski pokrajini je bila kolaboracija z italijanskimi in kasneje nemškimi oblastmi sistematično organizirana, policijske enote MVAC in od jeseni 1943 naprej slovenskega domobranstva pa so delovale tudi vojaško. Njihova vsestranska (zločinska in izdajalska) dejavnost je bila opravičevana s cilji boja zoper Osvobodilno fronto in za zmago velike Nemčije ter proti »komunizmu« (Repe, 2015: 236–301; Godeša, 1997: 35; Drnovšek, 1997: 98–99; Grgič, 1995). Neposredno po koncu druge svetovne vojne je prišlo do obratuna s sodelavci okupatorjev, katerih večino so angleške zasedbene oblasti vračale s Koroške v Slovenijo oziroma Jugoslavijo: slovenske domobrance, hrvaške ustaše, srbske četnike in druge (Repe, 1997: 99–102; Nečak in Repe, 2003: 244–248). V času hladne vojne so se številu kaznovanih domobrancev (po različnih navedbah od 8000 do približno 12.000) pridružili še obsojeni zaradi drugih oblik kolaboracije, terorističnih vpadov zlasti z Avstrije (npr. Matjaževa vojska, Premk, 2005) in zaradi nasprotovanja nekaterim revolucionarnim ukrepom. Od začetka petdesetih let naprej so začele »najbolj grobe oblike represije, tudi sodne,« slabeti (Nečak in Repe, 2003: 253).

Za obdobje od 1945 do 1990 je značilno začetno odpravljanje kapitalističnega ekonomskega reda in postopno uveljavljanje socialistične urejenosti na temelju družbene lastnine (Nečak in Repe, 2003: 254–283); z uvedbo

samoupravljanja (1950, »Tovarne delavcem!«) naj bi se na vseh ravneh družbenega delovanja ustvarjale razmere za zmanjševanje družbene, razredne in spolne neenakosti. V zgodnjem socializmu so modernizacijski procesi z različnimi reformami potekali zlasti od šestdesetih let naprej do politične krize v osemdesetih, ko so se latentna nasprotovanja temu sistemu vse bolj preobrazala v manifestna. Različne civilnodružbene skupine so prispevale k rahljanju in notranji demokratizaciji vodilne moči Zveze komunistov kot ključne politične organizacije v opredeljevanju razvoja in upravljanju samoupravnega sistema.

Za navzven zelo prepričljivimi cilji izločitve iz SFRJ (zaradi naraščajočih mednacionalnih konfliktov) in državne osamosvojitve, ki so se krepili v drugi polovici osemdesetih, so bili bolj ali manj prikriti cilji spremembe celotnega družbenega sistema, do katere je prišlo po prvih večstrankarskih volitvah 1990¹. Zlasti po razglasitvi samostojne države (1991) je bila odprta pot za celovito preobrazbo družbenega in političnega sistema, ki se je začela z vsestranskim brisanjem značilnosti socialistične urejenosti; ker je bila ta ureditev posledica zmagovitega narodnoosvobodilnega boja (NOB) v času druge svetovne vojne, se je utemeljevanje in opravičevanje korenitih sprememb sistema osredotočilo na predelovanje razlag tega boja.

Pri vpogledu v način popravljanja vrednotenja NOB je treba upoštevati tudi širše evropsko okolje, ki ga po padcu berlinskega zidu in razpadu Sovjetske zveze (vključno z njeno vodilno vlogo v državah Varšavskega pakta) zaznamuje predvsem zmagoslavje nad propadom komunizma, ki kljub pojavnosti raznolikosti glede na stopnjo represije velja kot eden najbolj nevarnih totalitarnih sistemov, kar se je nedvoumno izrazilo v Resoluciji Evropskega parlamenta o evropski zavesti in totalitarizmu (z dne 2. aprila 2009). Čeprav so se pričakovanja o pozitivnih učinkih propada komunizma opirala predvsem na demokracijo, se je kmalu potrdilo, da »resnični zmagovalec v letu 1989 ni bila demokracija, ampak kapitalizem« in da je bila celotna Evropa »pred nalogo, s katero se je Zahodna Evropa spopadala vse od tridesetih let, namreč da vzpostavi delujoče razmerje med obema« (Mazower, 2002: 389). Pri vzpostavljanju tega razmerja v slovenski družbi je prevladoval odkrito-zakriti pristop, katerega bistvena značilnost je (bila) poudarjanje demokracije kot najboljše oblike oblasti ob zamolčevanju vsebine procesov, ki so kazali vse večjo podobnost s kapitalizmom.²

¹ Ob 25. obletnici teh volitev je bilo na in ob proslavi (7. aprila 2015 v Cankarjevem domu, z neposrednim prenosom na 1. programu TV SLO) večkrat poudarjeno, da so te volitve pomenile »vrnitev demokracije«. Tako je lahko tudi kardinal Rode v slavnostni maši na Blejskem otoku ob dnevu Marijinega vnebovzetja (15. 8. 2014) izrazil željo, »da bi se naša domovina osvobodila posledic totalitarne preteklosti. /.../ Da bi bila prostor prave demokracije«.

² Ključnega pomena za vzpostavitev novega, kapitalističnega ekonomskega reda je Zakon o denacionalizaciji (URL 27/91), sprejet novembra 1991.

Pomembna sestavina opravičevanja takšne usmeritve razvoja je (bil) zgodovinski revizionizem.

Vzorec sprevernjenega razlaganja preteklosti

Nprekinjeno in raznoliko popravljane zgodovine v samostojni Sloveniji (Pirjevec, Repe, 2008) je z Resolucijo Evropskega parlamenta (2009) dobilo dodatno potrditev in spodbudo. V tej resoluciji, ki relativizira odgovornost za ustvarjanje žrtev³ in sploh ne omenja fašizma, je ključni poudarek na obsodbi komunizma, saj je

končni cilj razkritja in ocene zločinov, ki so jih zagrešili komunistični totalitarni režimi, sprava, ki jo je mogoče doseči s priznanjem odgovornosti, prošnja za odpuščanje in spodbujanjem moralne prenove. (N. 16)

Prav na predpostavki, da je komunizem zločinski totalitarni režim, temelji vzorec ustvarjanja tistega spomina, na katerem naj bi temeljilo ustvarjanje prihodnosti, »saj brez resnice in spomina ni sprave«, kot je poudarjeno v Resoluciji EP (N. 3). Podobno kot pri reinterpretiranju drugih pojavov (npr. sprememb v spolnem redu, Jogan 2000: 14) vsebuje tudi vzorec pojasnjevanja NOB na Slovenskem večkratno dehistorizacijo, ki se izraža v redukcionističnem zajemanju konstitutivnih dogajanj in nosilcev v časovno horizontalnem in vertikalnem vidiku.

Po tem vzorcu je za čas okupacije (1941–1945) iz celovitega organiziranega uporniškega delovanja (boj slovenske partizanske vojske pod vodstvom in s podporo Osvobodilne fronte) izbrisan narodnoosvobodilni boj zoper etnocid; kot temelj »prave resnice« o zgodovinskem dogajanju v tem času pa velja razlaga, da je šlo za komunistično revolucijo oziroma državljansko vojno. Prav s tako skrčeno oznako (»komunistični«) so partizanski boj označevali takrat vladajoči tuji in slovenski oblastniki (»komunistične tolpe«, »banditi« po Himmlerju, poveljniku protipartizanskega boja v Evropi; Prušnik, 1981: 54).

Sodelovanje z okupatorskimi oblastmi (MVAC, slovensko domobranstvo) je izbrisan, poudarjeno in opravičeno pa je organizirano bojevanje zoper OF in partizansko vojsko, saj naj bi bilo samo to skladno z bojem proti komunizmu. S takšno redukcionistično razlago se kolaboracija kaže kot edino zakonito in moralno pozitivno delovanje (Pirjevec, Repe, 2008) ter hkrati kot napredno, saj je nastopalo zoper komunizem že več desetletij pred njegovim propadom ob koncu osemdesetih let.⁴ Izključitev ciljev

³ V izhodiščih je pod »N« jasno zapisano, da je »z vidika žrtev vseeno, kateri režim jih je iz kakršnega koli razloga prikrajšal za svobodo, jih mučil ali ubijal«.

⁴ Visoko pozitivno vrednotenje »protikomunističnega boja« je prišlo do polnega izraza ob proslavljanju 70. obletnice zmage nad fašizmom in nacizmom; iz javnega govora je zginila že sama beseda

uporniškega delovanja na eni in kolaborantskega na drugi strani omogoča izenačevanje (izključujočih) položajev, do česar vodi vključitev posplošnega cilja po sebi v pojasnjevanje celovitega dogajanja: oboji so se borili zoper sovražnika, obe strani sta pobijali.⁵ Tako je elegantno razrešeno vprašanje skrajno neenakih začetnih položajev in s tem tudi razmerje med (primarnimi) storilci in žrtvami.

Dotatno pozitivno vrednotenje kolaborantskih dejavnosti in njihovih nosilcev pa omogoča tudi krčenje po časovni vertikali: samostojno bratomorno delovanje in/ali sodelovanje pri etnocidnih dejanjih okupatorjev v času vojne je izbrisano, poudarjen in povečevan pa je njihov status žrtve »komunistične revolucije« po koncu nacistične okupacije. Ključna navezna dejavnost za takšno zatiranje so povojni poboji, s čimer je še posebej poudarjena tudi zločinskost uporniške strani, kajti poboji so potekali po koncu vojne, v miru. Ta redukcija je v razlagah dopolnjena z razširitvijo krajšega povojnega časa na celotno obdobje »komunizma« (1945–1990) in s posplošitvijo značilnosti prvih povojnih (revolucionarnih) ukrepov na celotno obdobje. Iz te posplošitve so brisane tako vsebinske dimenzije samoupravne zgodnesocialistične ureditve (npr. visoka stopnja socialne varnosti večine prebivalstva) kot tudi nastajajoče forme demokratičnega političnega delovanja; tako je ustvarjena podlaga za oznako te dobe kot vladavine »totalitarizma«.

Pri ključnih ustvarjalcih sprevernjenih razlag⁶, katerih cilj je utrditi »celovito resnico«, da so kolaboranti žrtve »komunizma«, je opazna še posebna redukcija, namreč izključitev iz celovitega evropskega povojnega prostora (in po svoje globalnega, če upoštevamo Japonsko). Kot kažejo preverljiva dogajanja po koncu druge svetovne vojne v različnih okupiranih državah, je povsod tako ali drugače prišlo do (bolj ali manj pravičnega in sodnega ter zunajsodnega) kaznovanja okupatorjevih sodelavcev (Mazower, 2002: 227–233). In marsikje prihaja še kasneje do sprevernjenih razlag, po katerih se storilci spreminjajo v žrtve. »Ignoriranje, neustrezno spominjanje in zloraba obdobja takoj po vojni so postali stvar vsesplošne rutine,« ugotavlja K. Lowe (2014: 385), ki opisuje tudi postopek tistih, ki bi radi »sovraštvo in zamere« izkoristili »sebi v prid«: dogodke vzamejo iz konteksta, krivdo pripišejo samo eni strani in nas poskušajo »prepričati, da so zgodovinski problemi še danes

»zmaga«, nadomestila jo je oznaka »konec druge svetovne vojne«. Pa tudi državna slovesnost ob obletnici tega (z novo oznako neutralnega) dogodka v slovenskih razmerah ni bila vredna, da bi se je udeležili sedanjí nasprotniki komunizma, kajti zaradi zmage partizanov naj bi takšno proslavljanje bilo »nespodobno«.

⁵ *V najnovejših zapisih je celo to izenačevanje zamenjano z ugotovitvami, da je v Sloveniji »ena stran (komunisti s svojimi vojaškimi organizacijami) ves čas napadala in uničevala drugo stran, /.../ druga se je le branila, večinoma šibko, le tu in tam uspešno.« (Zajdela, 2015: 7).*

⁶ *Glede na strankarsko pripadnost izstopata NSi in SDS, pomembno vlogo pa ima na Slovenskem tudi vodstvo RKC.*

pereči«. To ugotovitev potrjuje tudi dogajanje v samostojni državi Sloveniji.

Po »uravnoteženo sestavljenem sprevrnjenem« vzorcu razlaganja družbenega razvoja do leta 1990, ki izključuje kronološko zaporedje in asimetrijo položajev v obdobju okupacije, je takoj po odpravi socialistične ureditve začela potekati »produkcija« novega zgodovinskega spomina. Med ključnimi nosilci takšne usmeritve so (bile) stranke, združene v Demosu, od katerih večina tudi po njegovem organizacijskem razpustu (in spreminjanju imen ter povezav) sistematično in institucionalno podprto neprekinjeno deluje že četrto stoletje, ob sklicevanju na spoštovanje »drugače mislečih«. ⁷

V nadaljevanju bomo poskusili ugotoviti, ali se je in kako se je v tem obdobju spreminjal odnos prebivalcev Slovenije do usodnih dogodkov v drugi svetovni vojni. Kot indikatorje za ugotavljanje spremenljive raznolikosti vrednotenja kompleksnega dogajanja v tem času bomo upoštevali stališča, ki se nanašajo na a) samo razumevanje okupacije, b) pomen upora in vlogo Osvobodilne fronte slovenskega naroda, c) ocenjevanje partizanskega boja, č) vrednotenje kolaboracije in slovenskega domobranstva. Prvi vpogled v tako zamejen kolektivni spomin omogoča vrsta raziskav slovenskega javnega mnenja, ⁸ v katerih so bila od 1990 do 2013 longitudinalno zastavljena ustrezna vprašanja in na reprezentativnih vzorcih zbrani podatki o stališčih posameznih oseb. V analizi podatkov so uporabljena orodja opisne statistike, interpretacija pa te izsledke dopolnjuje z vidika njihove umeščenosti v strukturne in zgodovinske okoliščine, upoštevajoč različne relevantne uradne dokumente, sporočila v medijih, javni govor pristojnih odločevalnih oseb (npr. v RKC), različne publikacije (predvsem tiste, ki lahko učinkujejo na javno mnenje).

Narodnoosvobodilni boj v kolektivnem zgodovinskem spominu

Usodnost okupacije v letih 1941–1945

V razvoju slovenske narodne skupnosti je druga svetovna vojna gotovo najpomembnejša prelomnica, saj se je tedaj z vso ostrino postavilo vprašanje njenega preživetja in obstoja. V sodobnem predelovanju zgodovinskega spomina na leta 1941–1945 se pogosto pozablja, da je narodnoosvobodilni boj potekal proti okupatorju, in to ne proti kakršnemu koli okupatorju,

⁷ Pomembno vlogo v ustvarjanju »novega spomina« ima slovenska Katoliška cerkev, ki je v svojem delovanju naredila odločen »premik od zgodovine zmagovalcev do zgodovine žrtev« (Judt, 2007: 938); do premika je prišlo tudi v različnih drugih državah glede na njihove posebne oblike kolaboracije z nacističnim/fašističnim okupatorjem.

⁸ Vse raziskave so bile izvedene v CJMMK na FDV na reprezentativnih vzorcih polnoletnih prebivalcev; osnovni podatki so v Toš 1999, 2004, 2009 in 2013, natančne navedbe pa pri posameznih vidikih obravnave.

ki je v svetovnem konfliktu med velikimi silami pač začasno zasedel slovensko ozemlje: Nemci, Italijani, Madžari. Šlo je za nacionalsocialistične in fašističnonacionalistične okupatorje, ki so že takoj v začetku z besedami in dejanji nedvoumno izpričali genocidne namere proti slovenskemu narodu. /.../ Biti »kvizling« in kolaboracionist takega okupatorja na Slovenskem⁹ že zato ni bilo isto kot kolaborirati z njim na Holandskem ali Norveškem! (Kerševan, 1990: 649, 650).

Na Slovenskem se je v tem času izoblikoval neenoten odnos do okupatorjev, saj je ob uporniški usmeritvi večine manjšina sodelovala z okupatorji. Glede na zamolčevanje zadnje usmeritve v samostojni državi je smiselno ugotoviti, kako drugo svetovno vojno vrednotijo polnoletni prebivalci Slovenije, in ali so pri tem kakšne spremembe v obdobju od 1995 do 2012, za katero obstajajo podatki empiričnega raziskovanja. V raziskavah slovenskega javnega mnenja 1995, 2003 in 2012¹⁰ je bilo namreč zastavljeno vprašanje: »Ali je v katerem od spodaj naštetih obdobj prišlo do dogodkov, ki so usodno razdelili slovenski narod?« Največ anketiranih oseb tako leta 1995 (62,7%), 2003 (60,0%) in zlasti 2012 (66,3%) je prepričanih, da je takšen dogodek predstavljala druga svetovna vojna. Od leta 1995 do 2012 pa se je precej povečala nevednost (s 16,0% na 22,3%); v letu 2012 ni vedela odgovora že vsaka četrta oseba, stara do 30 let.

Zakaj je druga svetovna vojna označena kot najbolj usoden dogodek, kaže prevladujoče strinjanje s stališčem »Zaradi nemške in italijanske okupacije se je slovenski narod leta 1941 znašel v življenjski nevarnosti«¹¹ v Tabeli 1.

Tabela 1: ZARADI OKUPACIJE JE BIL SLOVENSKI NAROD V ŽIVLJENJSKI NEVARNOSTI (v %).

	Strinja se (1+2)	Ne strinja se (3+4)	Neodločen, ne ve, brez odgovora
1995	78,0	7,3	14,7
2003	77,7	7,0	15,3
2012	68,0	4,0	28,0

Vir: SJM 1995–2012, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Čeprav se je v vseh meritvah večina strinjala s tem stališčem, pa se je njihov delež v zadnjem merjenju očitno zmanjšal – na dobri dve tretjini, ki pa ju presegajo visoko izobraženi, moški in stari nad 60 let (73,8%, 72,2% in

⁹ Poudarjeno v izvorniku.

¹⁰ Raziskave: SJM 95/3 – V121, SJM 03/1 – 7.43e in SJM 12/2 – P5.

¹¹ V raziskavah: SJM 95/3 – V53, SJM 03/1 – 7.06 in SJM 12/2 – P20. Opomba: v vseh tabelah so deleži navedeni v odstotkih.

71,6%). Od prve do zadnje meritve se je izrazito povečal delež nevednih: leta 1995 ni znala presoditi o usodnosti okupacije samo vsaka petindvajseta oseba (3,9%), v letu 2012 že najmanj vsaka peta oseba (19,7%). V nevednosti prednjačijo ženske (22,7%). V tej spremembi je mogoče uzreti učinke najpomembnejših producentov pomenov, ki so z molkom in/ali sprevernjenimi in predelanimi razlagami prispevali k relativizaciji asimetrične odgovornosti za iztrebljenje slovenskega naroda.

Osvobodilna fronta in NOB

Zgodovinsko vlogo v boju zoper uničenje narodne skupnosti je imela Osvobodilna fronta slovenskega naroda, ki je v svojem programu postavila na prvo mesto »neizprosno oboroženo akcijo«¹² proti okupatorjem. Ob koncu druge svetovne vojne je ta enkratni pojav v okupirani Evropi B. Grafenauer (1987: 185, 199, 200) ocenil tako:

Osvobodilna fronta in njen z uspehom izvedeni štiriletni osvobodilni boj pomenita v vsej slovenski zgodovini doslej najmočnejšo prelomno črto. /.../ Največji uspeh Osvobodilne fronte je prav v tem, da je v interesu narodne skupnosti premagala strankarske vezi, strnila ves slovenski narod ne glede na svetovnonazorske ali sociološke razlike in ga povedla v boj za svobodo. Izrabila je edinstveno priliko, da je za cela desetletja pospešila slovensko politično zrelost. /.../ Privedla nas je v prostor, kjer se začne veliko vsestransko svobodno narodno delo.«

Da je bila odločitev za upor in narodnoosvobodilni boj pogoj za preživetje narodne skupnosti, potrjuje večinsko strinjanje s stališčem »Če se Slovenci pod vodstvom komunistov in Osvobodilne fronte leta 1941 ne bi uprli, bi kot narod verjetno izginili«¹³, kar kaže Tabela 2.

Tabela 2: UPOR POD VODSTVOM OF JE BIL NUJEN ZA PREŽIVETJE NARODA (v %).

	Strinja se (1+2)	Ne strinja se (3+4)	Neodločen, ne ve, brez odgovora
1995	59,1	23,2	17,8
2003	57,3	20,3	22,5
2012	53,6	13,8	32,6

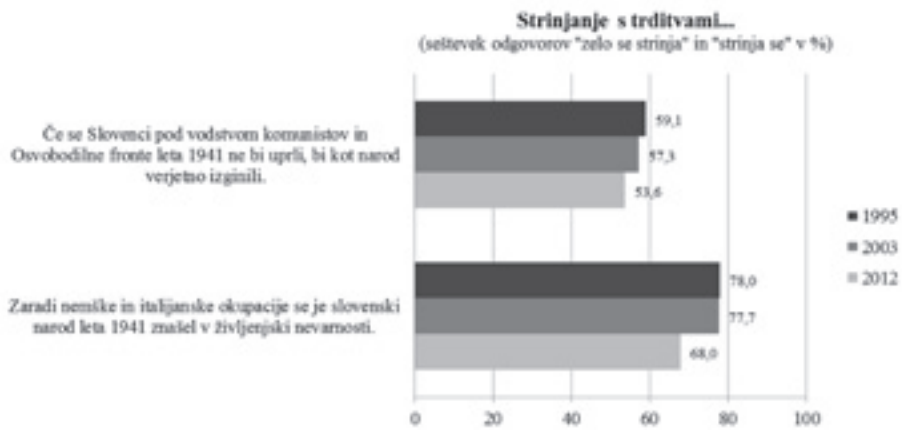
Vir: SJM 1995–2012, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

¹² Izjava, Osvobodilna fronta slovenskega naroda (brošura ob 70. obletnici ustanovitve), notranja stran naslovnice. Ljubljana: Svobodna misel 2011 (pripravili v Zvezi združenj borcev za vrednote NOB Slovenije, besedilo Martin Ivanič).

¹³ Raziskave: SJM 95/3 – V57, SJM 03/1 – 7.10, SJM 12/2 – P22.

Kljub zmanjšanim odstotkom leta 2012 še vedno več kot polovica vprašanih vidi v OF glavno silo, ki je s partizanskim bojem zagotovila preživetje narodne skupnosti. Od 1995 do 2012 se je močno povečala nevednost (za trikrat, s 6,6% na 19,8%), hkrati pa se je zmanjšalo zavračanje tega stališča: 1995 se skoraj vsaka četrta oseba ni strinjala s pomenom OF v upor, v letu 2012 pa vsaka sedma. Dinamiko pozitivnega vrednotenja upora in OF ter dojemanja usodnosti okupacije nazorno prikazuje Graf 1.

Graf 1: OCENE OKUPACIJE IN UPORA

Vir: SJM 1995–2012, Univerza v Ljubljani, IDV–FDV, CJMMK.

Ob pogostih krčenjih celovitega delovanja OF na komunistično revolucijo in partizanskega boja na »drugi tabor« v državljanski vojni (ki da so jo povzročili komunisti), je vredno spoznati, kako se je spremenil odnos do trditve »Glavna napaka je bila, da so Osvobodilno fronto in upor proti okupatorju organizirali in vodili komunisti.«¹⁴ Od leta 1995 do 2012 se je zmanjšal delež tistih, ki zavračajo to trditev (s 40,2% na 31,5%), pri čemer je opazno, da moški v obeh meritvah bolj kot ženske nasprotujejo tej trditvi (44,3% : 36,2% v 1995 in 34,5% : 28,9% v letu 2012).

Hkrati se je zmanjšal delež pristašev te trditve (s 30,9% na 20,4%), med katerimi v obeh meritvah tudi prevladujejo moški (npr. 2012 se strinja 24,9% moških in samo 16,6% žensk). Ob tem, ko se je nasploh zelo povečal delež nevednih (z 10,0% na 28,5%), je še posebej izstopajoč povečan delež nevednih žensk (s 13,2% na 35,5%), delež neodločenih pa je nespremenjen (19,0% in 19,6%).

Podobno se je spreminjal odnos do prepričanja, ki NOB skrči na komunistično revolucijo in ki je bilo v jedru prizadevanj za uničevanje pripadnikov

¹⁴ Raziskave : SJM 95/3 – V 59, SJM 12/2 – P24.

OF¹⁵ med okupacijo, namreč, da je »komunistična revolucija predstavljala večjo nevarnost za slovenski narod kot okupacija«. ¹⁶ Od leta 1995 do 2012 je oslabeledo nasprotovanje tej trditvi (zmanjšanje deleža s 46,4% na 34,6%). Hkrati se je zmanjšal tudi delež zagovornikov te trditve (s 24,8% na 18,9%, pri vernih z 32,9% na 16,0%), pri versko neodločenih in nevernih pa sta se ustrezna deleža povečala (s 16,5% na 19,5% in s 14,8% na 21,8%). Med vsemi anketiranimi osebami je v obeh meritvah približno ena petina tistih, ki se ne morejo odločiti za ali proti navedenemu stališču (18,7% in 19,9%), zelo pa se je povečal delež nevednih (z 10,2% na 26,6%), zlasti pri ženskah: vsaka tretja ženska in vsak peti moški se je leta 2012 odločil/-a za odgovor »ne vem«, v letu 1995 pa se je tako odločila (približno) vsaka sedma ženska in vsak sedemnajsti moški.

Med nasprotniki partizanskega boja ter vloge Osvobodilne fronte je ena od priročnih trditev, ki naj bi izhajala iz čistega rodoljubja, naslednja: »Upor proti okupatorju je povzročil preveč žrtev, zato bi bilo pametneje čakati na zmago zaveznikov.« ¹⁷ Od 1995 do 2012 je zavračanje tega stališča očitno oslabeledo (delež se je zmanjšal z 58,2% na 45,9% vseh anketiranih oseb). Hkrati je oslabeledo tudi strinjanje s (spekulativno) trditvijo, da bi bilo bolje čakati na zmago zaveznikov: z 18,1% se je delež vseh anketiranih spustil na 13,2%. Samo pri starih do 30 let se je delež strinjanja od 1995 do 2012 povečal (s 13% na 15,8%), pri vseh drugih pa se je zmanjšal, zlasti pri starih nad 60 let (z 28,1% na 11,8%). Zelo se je okrepila nevednost, denimo, v letu 1995 ni znal odgovoriti vsak trinšestdeseti anketiranec z visoko izobrazbo, v letu 2012 pa vsak peti.

Priključitev Primorske matični domovini, ena od največjih pridobitev NOB za narodno skupnost, se v zgodovinskem spominu pomika na obrobje, kar kažejo spremembe v odnosu do trditve: »Po zaslugi NOB v Sloveniji smo Slovenci po koncu druge svetovne vojne dobili nazaj precejšen del svojega narodnega ozemlja.« ¹⁸ Od leta 1995 do 2012 se je delež pristašev te trditve zmanjšal s 47,0% na 40,5% (pri moških s 50,5% na 43,3%; pri ženskah s 43,7% na 38,3%). Oslabeledo je tudi nasprotovanje tej trditvi (s 27,1% 1995 na 17,5% 2012), najbolj pri mladih do 30 let (deleža sta 29,4% in 16,2%) ter pri vernih (ustrezna deleža sta 29,0% in 17,1%). Z »ne vem« je 1995 odgovarjala

¹⁵ Sovražen odnos do OF je izražalo geslo »SOF!« (Smrt OF), kot je bilo jasno zapisano v priročniku *Kaj mora vedeti vsak Slovenec o Osvobodilni fronti (1944)*, ki sta ga na naslovnici spremljala zapoved »Beri, prepisuj, dajaj naprej, govori!« in ključno sporočilo: »Kdor danes komunistem podpira, uničuje slovensko zemljo in se sam izloča iz narodne skupnosti. /.../ V času, ki bo prišel, ne bo prostora za te, ki nas danes uničujejo v imenu mednarodne in protislovenske komunistične ideologije, ne za te, ki gledajo boj ob strani. /.../ Mati – domovina – Bog, tri velike slovenske svetinje.« V zborniku *Vojaški vikariat ... (Plut, 2010)* pa so te svetinje zapisane na vrhu vsake strani v nekoliko spremenjeni obliki »Zvest Bogu in domovini«.

¹⁶ Raziskave: SJM 95/3 – V54, SJM 12/2 – P21.

¹⁷ Raziskave: SJM 95/3 – V58, SJM 12/2 – P23.

¹⁸ Raziskave: SJM 95/3 – V 60, SJM 12/2 – P25.

vsaka deseta oseba, leta 2012 pa vsaka peta. Skupni delež neopredeljenih in nevednih je v letu 2012 že nekoliko presegel delež tistih, ki se strinjajo s stališčem glede omenjene pozitivne posledice NOB.

Boj zoper okupatorja ali z okupatorjem

Glede na neprekinjeno prakso predelovanja zgodovinske podobe slovenske družbe je zanimivo spoznati, kako se je spreminjalo ocenjevanje ciljev boja partizanov na eni in domobrancev na drugi strani. Kljub novjšim poskusom, da bi se vloga uporniške in nasprotne strani izenačila, ker da je obema skupna ljubezen do domovine¹⁹ in »boj zoper sovražnika«, o nezdržljivosti obeh položajev in njihovih nosilcev govorita že prisegi ob vstopu v eno ali drugo vojaško formacijo. Domobranska prisega se je glasila:

Prisegam pri Vsemogočnem Bogu, da bom zvest, hraber in svojim nadrejenim pokoren, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje velike Nemčije, SS-četami in policijo, proti banditom in komunizmu kakor tudi njegovim zaveznikom svoje dolžnosti vestno izpolnjeval za svojo slovensko domovino kot del svobodne Evrope. Za ta boj sem pripravljen žrtvovati tudi svoje življenje. Tako mi Bog pomagaj.

Partizanska prisega pa je govorila o drugačnem domoljubju:

Prisegam pred svojim narodom in svojimi sobojevniki, da bom dal vse svoje sile in sposobnosti osvobodilni stvari slovenskega naroda, delovnega ljudstva ter vsega naprednega in svobodoljubnega človeštva v sveti vojni proti fašističnim tlačiteljem in barbarom, da ne bom zapustil partizanskih vrst, v katere sem prostovoljno in zavestno vstopil, in ne odložil orožja do popolne zmage nad fašističnimi okupatorji do popolnega uresničenja velikega osvobodilnega cilja slovenskega naroda. Prisegam, da bom v boju za te velike osvobodilne cilje s svojo krujo branil čast in nedotakljivost našega partizanskega sestava in da bom, če bo to potrebno, žrtvoval tudi svoje življenje. Za svobodo v boj!

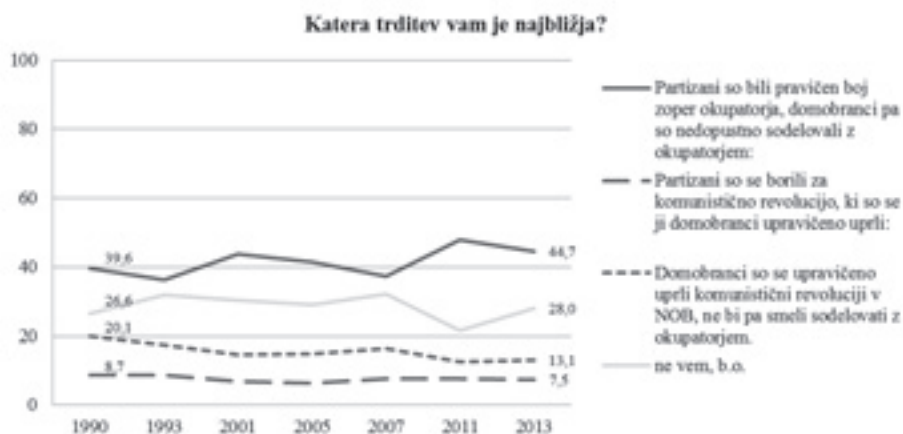
Podatki raziskav slovenskega javnega mnenja v letih 1990, 1993, 2001, 2005, 2007, 2011 in 2013²⁰ nam omogočajo vpogled v spreminjanje ocen partizanskega in domobranskega delovanja na podlagi odgovorov na vpra-

¹⁹ Tako je npr. nadškof Glavan v pridigi v Kočevskem Rogu poudaril, da sta obe strani, »revolucionarna kot protirevolucionarna, nosili svojo domovino v srcih«. (Nedeljske novice, 8. 6. 2014)

²⁰ Raziskave: SJM 90/2 - G3, SJM 93/1 - 5.01, SJM 01/2 - 1.16, SJM 05/1 - 3.12, SJM 07/2 - 2.10, SJM11/2 - S29, SJM13/1 - S67.

šanje: »V Sloveniji se pojavlja več različnih pogledov o medvojnih dogajanjih (1941–1945) v Sloveniji (partizanstvo, domobranstvo). Navedli vam bomo nekaj teh pogledov, vi pa povejte, kateri od njih je vam najbližji.«

Graf 2: ZA KOGA SO SE BORILI PARTIZANI IN ZA KOGA DOMOBRANCI?

Vir: SJM 1990–2013, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Najprej si bomo ogledali partizansko, uporniško stran. Z manjšimi nihaji se je od 1990 do 2011 povečal delež tistih, ki so prepričani, da so partizani bili pravičen boj (vrh je dosežen pri skoraj polovici vseh v letu 2011), v letu 2013 pa je delež tako prepričanih zdrsnil (za 3,3 odstotne točke). V vseh meritvah so o upravičenosti partizanskega boja najbolj prepričani ateisti (stalno približno 59%) in neverni (več kot polovica). Glede na strankarsko pripadnost so v letu 2011 nad povprečjem (48%) pripadniki strank: SD (75%), Zares (67%), Desus (66%) in LDS (58%); pod povprečjem pa so pripadniki: SLS (37%), SDS (30%) in NSI (26%). Najmanj prepričani o upravičenosti partizanskega boja so tako v letu 2011 kot 2013 mladi (v obeh meritvah 29,1%), stari od 31 do 45 let (2011 43,1%; 2013 36,4%), v primestnih naseljih (33,6%) in verni (2011 44,3%; 2013 39,7%).

V vseh meritvah je zelo malo ljudi sprejelo sprevrnjene razlage, ki partizanski boj enačijo z »boljševistično«, komunistično revolucijo – njihov delež je stalno pod 9%. Očitno so tej razlagi najbolj naklonjeni pripadniki stranke, ki pogosto nastopa, kot da je podaljšana roka Katoliške cerkve na Slovenskem; o tem lahko sklepamo na podlagi podatkov iz leta 2011: delež pripadnikov NSI je precej nad povprečjem (21%), pod povprečjem pa SD (5%) in Zares (5%). Vse druge značilnosti pa po podatkih za 2011 in 2013 ne učinkujejo bistveno razlikovalno.

O še vedno močnem pozitivnem vrednotenju partizanov, kljub izrazito protipartizanskemu javnemu diskurzu v času samostojne države, govorijo tudi drugi podatki empiričnega raziskovanja. Spreminjanje ocen o vlogi partizanskega boja kažejo najprej izsledki meritev javnega mnenja od leta 1995 (prek 2003) do 2012²¹, ko so polnoletne osebe izražale svoj odnos do trditve »Partizani so se borili za slovenske interese«, kar kaže Tabela 3.

Tabela 3: PARTIZANI SO SE BORILI ZA SLOVENSKE INTERESE.

	Strinja se (1+2)	Ne strinja se (3+4)	Neodločen, ne ve, brez odgovora
1995	73,8	12,2	14,0
2003	76,3	8,2	15,1
2012	72,5	6,1	21,3

Vir: SJM 1995–2012, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Ob koncu 20. in v začetku 21. stoletja skoraj tri četrtine anketiranih oseb ocenjuje, da so bili partizani tisti, ki so se borili za interese slovenskega naroda. V takšnem prepričanju so 1995 prednjačile ženske pred moškimi (77,8% : 69,5%, medtem ko 2012 ni razlik med spoloma).

Naraščanje nesposobnosti in/ali nevednosti glede priznanja slovenskosti partizanske vojske (od 1995 do 2012) se še močneje kaže tudi v odnosu do trditve »V času druge svetovne vojne je bila partizanska vojska edina prava slovenska vojska«,²² kar kaže Tabela 4.

Tabela 4: PARTIZANSKA VOJSKA – EDINA PRAVA SLOVENSKA VOJSKA

	Strinja se (1+2)	Ne strinja se (3+4)	Neodločen, ne ve, brez odgovora
1995	65,5	13,0	21,5
2012	60,0	7,7	32,4

Vir: SJM 1995–2012, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Čeprav se je od 1995 do 2012 nekoliko zmanjšalo prepričanje, da je bila partizanska vojska edina prava slovenska vojska, to mnenje še vedno prevladuje (kljub pogostemu razglašanju, da naj bi bila prava slovenska vojska tista, ki se je borila za vero²³). Ob tem, ko se je zavračanje tega stališča tudi

²¹ Raziskave: SJM 95/3 – V64, SJM 03/1 – 7.17, SJM 12/2 – P28. Vsi podatki so v odstotkih.

²² Raziskavi: SJM 95/3 – V72 in SJM 12/2 – P33.

²³ Kot je javno dostopno prek različnih medijev (npr. tudi v delu Plut, 2010). Še bolj se je takšno prepričanje utrjevalo s svečanostjo ob obletnici ustanovitve prve vaške straže (2013) in s postavitvijo spomenika domobrancem (2014) v Grahovem.

zmanjšalo (od vsake osme osebe na vsako trinajsto, vsako deseto verno), sta se očitno povečali nevednost in negotovost, zlasti pri vernih, osnovnošolsko izobrazjenih, starih do 30 let in pri ženskah.

Kljub neprekinjenim slabšalnim obremenjevanjem samega pojma »slovenski partizani« je negativen odnos do te besede po meritvah javnega mnenja od 1994 do 2013²⁴ ves čas šibek (približno 10%), očitno pa se je do leta 2012 okrepil pozitiven odnos (z 41,1% na 57,3%), ki se je v letu 2013 malo znižal, čeprav je še vedno viden pri več kot polovici anketiranih (52,8%). Pri mladih se je podpovprečen pozitiven odnos od 2012 do 2013 še znižal (s 43,3% na 40,9%). Neopredeljenost se je pri vseh anketiranih gibala od ene tretjine, prek ene petine do ene četrtine, nevednost pa je razmeroma nizka (1994 11,6%, 2013 10,5%).

Ob teh tendencah je na mestu domneva o prihodnji smeri razvoja: ob naraščajoči nevednosti in negotovosti je ob hkratnem učinkovanju izobraževanja, medijskega delovanja (ko se v javnih medijih opuščajo ustrezne oznake partizanske vojske²⁵) in javnega političnega govora mogoče pričakovati razširjanje in utrjevanje zvodenele in zlagane podobe o partizanskem narodnoosvobodilnem boju.

In kako se spreminja ocenjevanje domobranstva? Kot kaže Graf 2, se je privrženost stališču, da so se domobranci upravičeno uprli »komunistični revoluciji, ne bi pa smeli sodelovati z okupatorjem«, z manjšimi nihanjem zmanjševala z 20,16% v letu 1990 na 12,6% 2011, v letu 2013 pa se je nekoliko okrepila (13,1%). V letu 2011 so nadpovprečno naklonjeni tej trditvi pripadniki strank: SLS (30%), SDS (26%), NSI (21%) in LDS (16%); pod povprečjem pa so: SD (3%), Desus (6%), SNS (9%) in Zares (10%).

Negotovost glede ocene domobrancev se je od leta 2011 do 2013 zelo zmanjšala (z 10,3% na 4,6%): 2011 je bila negotova vsaka deseta, 2013 pa le vsaka triindvajseta oseba. Hkrati pa se je očitno povečala nevednost: leta 2011 ni vedela odgovora vsaka šesta oseba, 2013 pa (najmanj) vsaka četrta;

²⁴ Za pričujoči članek so izbrane štiri meritve, na podlagi katerih lahko sklepamo o tendenci spreminjanja: *SJM* 94/4 - 2.09, *SJM* 03/1 - 2.01, *SJM* 12/1 - V96 g in j ter *SJM* 13/1 - S31 in S - 35.

²⁵ Na proslavi (v Tatrah v Brkinih leta 2007) je v poročanju npr. partizanska pesem postala »ljudska«, v zadnjem času pa je partizanski boj le »odporniško gibanje« (prim. Radio Slovenija, 1. program, 2. junij 2013 v kratkem poročilu o slovesnosti ob 70. obletnici Baze 20). Besedi »partizani« in »partizanski boj« sta očitno tuji tudi v vzgajanju domoljubja. Kot primer navajamo brošuro »Nagrajena dela literarnega natečaja Moja rodna domovina« (konec leta 2013 ga je razpisala Osnovna šola Vič v Ljubljani skupaj z Območnim združenjem veteranov vojne za Slovenijo mesta Ljubljane), ki je bila izdana ob svečanosti 18. junija 2014 (ob navzočnosti predsednika države B. Pahorja); v spisih osnovnošolcev iz vse Slovenije najdemo zahvale »vsem našim vojakom«, ki so se bojevali od Karantanije naprej »za našo zemljo«, ki so »omogočili svobodo«, kajti do leta 1990 so ljudje strašno trpeli, saj (kot se glasi en verz v uvodni pesmi učenca 8. razreda M. Blatnika), »Komunizem je bil novi realizem, / katerega skrivni vzdevek bil je totalitarizem, / ki v ljudi naseil navidezni je optimizem.« Niti besede o takratnem poskusu uničenja narodne skupnosti, o partizanskih »vojakih« in NOB, o rasti države v okviru jugoslovanske federalne države; samo skok od Karantanije do samostojne Slovenije, to je novi zgodovinski spomin mladih v letu 2014.

celo vsaka druga oseba, mlajša od 30 let. Vidne so tudi razlike po spolu: pri moških je dvig nevednosti od vsakega osmega do vsakega četrtega, pri ženskah pa od vsake pete do (skoraj) vsake tretje. Najmanjše razlike v dinamiki in tudi najmanjši deleži nevednih so pri starih nad 46 let in pri prepričanih ateistih.

Glede na vztrajna prizadevanja, da bi pripadnike domobranske vojske razglasili za edino prave borce za slovensko domovino in za vzorne domoljube, je zanimiv vpogled v odgovore na vprašanje, za čigave interese so se borile domobranske enote (ki so prisegle Hitlerju). Na podlagi meritev javnega mnenja od 1995 (prek 2003) do 2012²⁶ lahko ugotovljamo, kako so se spreminjale ocene vloge domobrancev, ko so polnoletne osebe izražale svojo privrženost stališču »Domobranci so se borili za slovenske interese«,²⁷ kar je razvidno iz Tabele 5.

Tabela 5: DOMOBRANCI SO SE BORILI ZA SLOVENSKE INTERESE.

	Strinja se (1+2)	Ne strinja se (3+4)	Neodločen, ne ve, brez odgovora
1995	31,4	40,7	28,0
2003	25,3	45,4	29,3
2012	21,2	40,6	38,2

Vir: SJM 1995–2012, Univerza v Ljubljani, IDV–FDV, CJMMK.

V času od 1995 do 2012 je očitno oslabilo prepričanje, da so se domobranci borili za slovenske interese (delež se je zmanjšal od skoraj ene tretjine na dobro petino). Privrženost temu stališču je najbolj oslabila pri vernih: od vsake tretje do vsake sedme osebe v letu 2012, pri nevernih pa se je nekoliko okrepila (s 24,2% na 26,7%). Nasprotovanje oceni, da so se domobranci borili za slovenske interese, se je v tem času najprej okrepilo, od leta 2003 do 2012 pa se je zmanjšalo na raven 1995. Najbolj odločno in stalno izražajo to oceno starejši od šestdeset let (1995 43,0% in 2012 44,9%). Drugače je pri starih do 30 let: v letu 2012 le še vsaka tretja mlada oseba zavrača trditev, da so se domobranci borili za slovenske interese, vsaka četrta mlada oseba pa se z njo strinja. Nevednih in neopredeljenih je v letu 2012 38,2% (pri starih do 30 let je 39,5%).

Ob vse močnejši nevednosti se zlahka ohranjajo tudi razlage, ki opravičujejo ustanovitev in delovanje domobranskih vojaških enot, kot je naslednja:

²⁶ Ta trditev je bila preverjana tudi v meritvi SJM 1998, vendar je tendenca opazna ob primerjavi skrajnih časovnih točk; v vmesnih meritvah tudi ni bistvenih premikov v strinjanju. Enak pristop je pri navajanju ocen o partizanskih borcih.

²⁷ Raziskave: SJM 95/3 – V65, SJM 03/1 – 718 in SJM 12/2 – P29.

»Zaradi komunističnega nasilja je bila ustanovitev domobranske vojske nujno dejanje samoobrambe.«²⁸ Od leta 1995 do 2012 sta se sicer zmanjšala deleža tako pristašev te trditve (s 27,0% na 16,5%) kot tudi njenih nasprotnikov (z 41,7% na 37,4%), vendar se je zelo povečal delež nevednih (s 14,8% na 31,7%) in negotovih (z 31,4% na 46,1%). Domnevamo lahko, da se bosta neopredeljenost in nevednost še povečevali, kajti vse več bo tistih, ki so se izobraževali v samostojni Sloveniji, v kateri je pouk o prelomnem obdobju druge svetovne vojne in NOB skrčen na minimum.²⁹

Nihanje v ocenjevanju domobranstva se po podatkih sedemnajstih meritiv javnega mnenja od 1994 do 2013 kaže tudi v odnosu do same besede domobranec. Od 1994 do 2012 se je (zelo) negativni odnos do pojma slovensko domobranstvo okrepil (delež se je dvignil s 37,0% na 47,7%), vendar se je v letu 2013 spet zmanjšal in padel pod raven v letu 1994 (na 35,7%). V primerjavi z letom 2012 se je leta 2013 negativno vrednotenje domobranstva zlasti zmanjšalo pri ženskah (delež se je znižal s 46,5% na 31,9%, pri moških pa z 49,3% na 40,4%) in pri vernih (s 40,8% na 28,4%). Delež tistih s pozitivnim odnosom do domobranstva je v vseh meritvah do 2012 sorazmerno nizek in bistveno nespremenjen (približno 17,0%), v letu 2013 pa se je povečal (na 21,0%); precej nad povprečjem je leta 2013 pri mlajših od 30 let – vsak tretji mlad človek ima pozitiven odnos do pojma domobranstvo, negativen odnos pa komaj vsak peti. Najbolj negativno razpoloženi so prepričani ateisti (53,0%).

Spremembe v ocenah sodelovanja z okupatorjem

V prvi polovici devetdesetih let je bilo pri polnoletnih osebah še močno navzoče stališče o nesprejemljivosti (izdajalskega) sodelovanja z okupatorjem. Tako je trditev »Domobranci so se upravičeno borili zoper komuniste in zato zaslužijo priznanje« v dveh meritvah javnega mnenja naletela na prevladujoče zavračanje, kar kaže Tabela 6.

²⁸ Raziskavi: SJM 95/3 – V67 in SJM12/2 – P30. A. Drobnič (2007: 81), ki vidi razlog v partizanskem »neoviranem divjanju« (in pobijanju »poštenih Slovencev, zlasti vernih katoličanov«) v Ljubljanski pokrajini, trdi, da je do teh enot prišlo »spontano«, torej neodvisno od delovanja vodstva Katoliške cerkve v Ljubljanski pokrajini.

²⁹ Dovolj pa je npr. prostora za pouk o »šegah in navadah«, o čemer se lahko prepričamo v učbenikih zgodovine za osnovno šolo (npr. Raziskujem preteklost, 2010).

²⁸ Za pričujoči članek so izbrane štiri meritve, na podlagi katerih lahko sklepamo o tendenci spreminjanja: SJM 94/4 – 2.09, SJM 03/1 – 2.01, SJM 12/1 – V96 g in j ter SJM 13/1 – S31 in S – 35.

²⁹ Raziskave: SJM 93/1 – 5.03 b in SJM 95/3 – V126.

Tabela 6: DOMOBRANCI SI ZASLUŽIJO PRIZNANJE ZARADI BOJA ZOPER KOMUNISTE.

	(Zelo) se strinja	(Zelo) se ne strinja	Neodločen, ne ve, brez odgovora
1993	10,2	50,4	39,4
1995	15,2	60,5	24,3

Vir: SJM 1993–1995, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

V letu 1995 je najmočnejša ločnica pri zagovornikih te pobude (ne)vernost: vsaka peta verna oseba, med nevernimi pa samo vsaka štiriindvajseta, je razumela boj domobrancev kot upravičen (podobno razmerje je glede na osnovnošolsko izobrazbo in bivanje na vasi). Kljub temu da se po letu 1990 porajajo različne oblike opravičevanja kolaboracije slovenskih posvetnih in cerkvenih oblasti,³⁰ je večina anketiranih oseb leta 1995 to razumela kot zavržno dejanje, kot hlapčevstvo in izdajo.³¹

Da je pomen, ki ga ima beseda »izdaja«, povezan s konkretnimi nosilci in da nikakor ne sodi na smetišče zgodovine, kaže strinjanje s trditvijo »Boj domobranskih enot na strani okupatorja je bil dejanje izdaje lastnega naroda.«³² Od leta 1995 do 2012 se je delež tistih, ki se strinjajo s to trditvijo, sicer zmanjšal (z 59,8% na 49,7%), vendar je o tem še vedno prepričana polovica vprašanih (57% moških in 46% žensk), medtem ko se skoraj vsaka tretja oseba odloči za odgovor »ne vem«.

V javnem govoru se kažejo težnje, da bi uravnotežili vlogo vseh vpletenih v tem času,³³ čeprav so v popolnem neskladju z resnično izredno velikim neravnovesjem v razpolaganju z oblastjo in vsestranskimi sredstvi prisile. Morebiti je tudi ta okoliščina povezana s spremembami v oceni Katoliške cerkve. Od 1995 do 2012 je namreč očitno oslabilo prepričanje, da je »V

³⁰ Gre za relativizacijo kolaboracije, ki v tem razpravljanju potem nastopa kot »funkcionalna kolaboracija«, njena nujna aktivnost pa se opravičuje s potrebo po nasprotovanju »boljševidni okupaciji« (Pirjevec in Repe, 2008: 32)

³¹ Beseda »izdaja« je v relativizacijskem diskurzu izjemno nezaželena in zavračana kot nekaj, kar sodi na »smetišče zgodovine« in kar je odvečno, ali, kot je na Radiu Ognjišče (22. 9. 2014) izjavil F. Rode: »Govoriti o narodnih izdajalcih je danes najmanj, kar lahko rečem, neokusno. Tega slovenska javnost ne prenese več. To je zaostalost v zgodovini.« Takšna izjava je blizu vedno bolj »desni« usmeritvi v evropskih družbah v začetku 21. stoletja (Lowe, 2014).

³² Raziskavi: SJM 95/3 – V69, SJM 12/2 – P31.

³³ Takšna stališča se pogosto povezujejo z utemeljevanjem sprave na podlagi pietete do vseh mrtvih in pod razširjenim geslom, da so »vsi ubijali«. Razumevanje sprave se je od Izjave slovenskih škofov (1990) do brošure Slovenija 1941–1945 – Zmagoslavje premaganih (Rozman, 1995) zelo hitro »očistilo« tako, da so se zahteve po celoviti »resnici«, kot pogoju za spravo, nanašale predvsem na »povojne poboje« in »žrtve komunistične revolucije«. Takšna sprava se je ugnzdila v javnem govoru, zato B. Repe (2009: 19) upravičeno ugotavlja: »Nekoč smo imeli permanentno revolucijo, danes imamo permanentno 'spravo', ki ni nič drugega kot nadaljevanje kulturnega boja.«

slovenskem domobranstvu /je/ imela odločilno vlogo slovenska katoliška Cerkev s svojo protikomunistično politiko³⁴ (delež tako mislečih se je z 62,0% spustil na 47,8%). Nevednih in negotovih ljudi pa ob takšnem »stanju duha« ni težko prepričati, kdo je bil »pravi rodoljub« in kako velika krivica se je godila Cerkvi (kot največji žrtvi), ki da je zgolj sledila naukom Jezusa Kristusa.³⁵

Sklep

Izsledki longitudinalnega raziskovanja spremenljivosti kolektivnega zgodovinskega spomina v samostojni slovenski državi potrjujejo teoretsko izhodišče o tem, da ta sestavina identitete ne obstaja po sebi, temveč se oblikuje in utrjuje glede na usmeritev in moč institucionalne podpore ter sprejemljivost pripadnikov družbene skupnosti. Spremembe v vrednotenju prelomnega dogajanja v drugi svetovni vojni na Slovenskem torej niso naključne in ne obstajajo neodvisno od glavnih producentov in posrednikov pomenov posameznih delovanj; dojemamo jih lahko kot rezultat medsebojno prepletenega delovanja družbeno pomembnih »akterjev«, kot so pravni red, javni mediji, izobraževalni sistem, politični in ideološki diskurz na eni strani, ter vsakdanje bivanjske izkušnje prebivalstva na drugi. Medtem ko se kopičijo negativne izkušnje večine prebivalstva z novim družbenim redom, se pri večini prebivalstva krči zaloga negativnih izkušenj z okupacijskim delovanjem predvsem zaradi zapore v institucionalnem prenašanju na mlajše generacije.

Producenti (izbirnega) kolektivnega spomina se zlasti po državni osamosvojitvi in radikalnem odpravljanju socialistične ureditve v skladu z vzorcem sprevrnjene razlaganja zgodovine osredotočajo na podcenjevanje in izničevanje narodnoosvobodilnega boja. Upoštevajoč štiri kazalnike (vrednotenje okupacije, odnos do partizanskega osvobodilnega boja in ocene domobranstva ter kolaboracije) je mogoče na podlagi rezultatov raziskovanja slovenskega javnega mnenja od 1990 do 2013 sklepati o tendencah, ki se kažejo v kolektivnem spominu na drugo svetovno vojno. Prepričanje o življenjski ogroženosti slovenske narodne skupnosti zaradi okupacije je (do 2012) oslabilo, vendar je še vedno navzoče pri dobrih dveh tretjinah prebivalstva; še vedno je več kot polovica ljudi mnenja, da je bil upor pod vodstvom OF nujen za preživetje, čeprav je tudi ta drža nekoliko oslabilo. Pozitivno vrednotenje partizanskega boja se je od sredine devetdesetih let do 2012 nekoliko povečalo in je navzoče pri najmanj polovici polnoletnih

³⁴ Raziskavi: *SJM* 95/3 – V71 in *SJM* 12/2 – P32. V navajanju sta združena odgovora »zelo se strinjam« in »se strinjam«, podobno je pri navajanju deležev nestrinjanja.

³⁵ Takšno razlago najdemo v veroučnem učbeniku (Gerjolf, 2003).

prebivalcev, meritev v letu 2013 pa kaže na njegovo zmanjševanje. Le pičla manjšina (manj kot deset odstotkov) v vseh meritvah zagovarja skrčeno razlago o NOB kot komunistični revoluciji, še manj obsežna manjšina pa zavrača vlogo partizanskega boja za osvoboditev. Negativno ocenjevanje domobrancev je ves čas stabilno (približno 40 odstotkov), pozitivno vrednotenje se je od 1995 do 2012 v povprečju zmanjšalo (od skoraj tretjine do dobre petine), vendar ne pri starih do 30 let (pri katerih zagovarja domobranstvo vsaka četrta mlada oseba in le vsaka tretja temu nasprotuje). Bolj kot pri vrednotenju partizanov sta se hkrati zelo povečali nevednost in negotovost glede domobrancev (delež je precej nad eno tretjino); o tem, kdo je škof Rožman, pa že leta 2003 ni vedelo 80 odstotkov starih do 30 let. Od 1995 do 2012 je sicer oslabelo označevanje domobranskega delovanja kot izdaje, vendar je tako prepričana še vedno polovica vprašanih.

Ker se zgodovinski revizionizem na vseh področjih in ravneh (od izobraževalnega sistema, prek javnega medijskega ustvarjanja »pravih« interpretacij do cerkvenega delovanja) ne zmanjšuje, lahko pričakujemo, da se bo pozitivno vrednotenje NOB v prihodnje še zmanjševalo oziroma, da bo slabelo nedvoumno negativno moralno ocenjevanje sodelovanja z okupatorskimi oblastmi. Nastavki za takšno tendenco razvoja že obstajajo, k njeni krepitvi pa bo nedvoumno prispevala naraščajoča nevednost ob hkratnem utrjevanju nekaterih »obče civilizacijskih« načel, kot so spoštovanje drugačnosti, pietete, človekovih pravic (po sebi, izvzetih iz celovitih družbenih procesov). Za temi načeli se v vsakdanji praksi pogosto skrivajo prizadevanja za odpravljanje razlik med gospodarji in hlapci, storilci in žrtvami, s čimer se širijo poti za prenovljena vzpostavljanja v bistvu starih razmerij. Prav zaradi tega naj bi bilo treba iz kolektivnega spomina potiskati vzorce upornega obnašanja, pravičnega delovanja in moralne pokončnosti, ki so se v slovenski narodni skupnosti razvili v času narodnoosvobodilnega boja.

Tako notranja razmerja moči (in oblasti) v Sloveniji kakor tudi okoliščine v širšem evropskem prostoru dopuščajo predvidevanje, da se bo predelovanje zgodovinskega spomina po meri vseh »žrtev« *per se* v prihodnje še nadaljevalo; seveda, če ne bo resnih ovir na različnih ravneh, od znanstveno poštenega postavljanja meja reinterpretiranja preteklosti do množičnih gibanj za spoštovanje pravičnosti in človečnosti ter za njuno institucionalno podporo.

LITERATURA

- Ahčin, Ivan (1939): Komunizem – največja nevarnost naše dobe. Ljubljana.
 Drnovšek, Marjan (1997): Begunstvo in slovenska politična emigracija. V Marjan Drnovšek, Drago Bajt (ur.), Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995, 2. izdaja, 98–99. Ljubljana: Nova revija.

- Drobnič, Anton (2007): Katoliške dileme med drugo svetovno vojno. Zaveza št. 65: 81.
- Ferenc, Tone (1993): Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno. V Franc Šetinc (ur.), *Izgnanci*. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije, 1993: 30.
- Ferenc, Tone (2010): Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, 2, Raznarodovanje (Mitja Ferenc, ur.): 183.
- Godeša, Bojan (1997): Temeljne točke osvobodilne fronte. V Marjan Drnovšek, Drago Bajt (ur.), *Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995*, 2. izdaja, 21–23. Ljubljana: Nova revija.
- Godeša, Bojan (1997): Ustanovitev Slovenske zaveze. V Marjan Drnovšek, Drago Bajt (ur.), *Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995*, 2. izdaja, 35. Ljubljana: Nova revija.
- Grafenauer, Bogo (1945/1987): Osvobodilna fronta v slovenskem narodnem razvoju. V Bogo Grafenauer (ur.), *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj, 184–208*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Grgič, Silvo (1995): Zločini okupatorjevih sodelavcev. Novo mesto: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije: Dolenjska založba.
- Jogan, Maca (2000): Postsocializem in androcentrizem. Družboslovne razprave – Tranzicija in neenakost med spoloma. XVI, 34–35: 9–30.
- Jogan, Maca (2008): Rekatolicizacija slovenske družbe. Teorija in praksa, 45, 1–2: 28–52.
- Jogan, Maca (2009): Katere vrednote in kakšni vzorniki? V Vladimir Kavčič et al. (ur.), *Vrednote za prihodnost (zbornik)*, 23–42. Ljubljana: Zveza združenj borcev za vrednote NOB.
- Judt, Tony (2007): Povojna Evropa. Druga knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kerševan, Marko (1990): Histerija (ki bo minila) in historija (ki se je zgodila). Borec XLII, 5–6–7. (maj–junij–julij): 649–651.
- Lowe, Keith (2014): Podivjana celina. Ljubljana: Modrijan.
- Malli, Eva (2011): Slovenski odpor: Osvobodilna fronta slovenskega naroda od 1941 do 1945. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Mazower, Mark (2002): Temna celina: dvajseto stoletje v Evropi. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Nečak, Dušan in Božo Repe (2003): Oris sodobne občine in slovenske zgodovine: učbenik za študente 4. letnika. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Pirjevec, Jože (2005): Londonski memorandum 1954. V Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan (ur.), *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije 1943 do Londonskega memoranduma, 1954*: 11–46. Koper: Annales.
- Pirjevec, Jože in Božo Repe (2008): Komu koristi sprevečanje zgodovine? *Mladina*, 21. 3. 2008, 32–34.
- Plut, Jože et al. (ur.) (2010): Vojaški vikariat: 10 let delovanja. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije.
- Premk, Martin (2005): Matjaževa vojska 1945–1950. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.

- Prušnik, Karel – Gašper (1981): Gamsi na plazu. 3. dopolnjena izdaja. Ljubljana: Založba Borec; Celovec, Borovlje: Založba Drava.
- Rozman, B. (ur.) (1995): Slovenija 1941–1945 – Zmagoslavje premaganih. Ljubljana: Družina.
- Repe, Božo (1997): Vračanje domobrancev in obračun z njimi. V Marjan Drnovšek, Drago Bajt (ur.), Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995, 2. izdaja, 99–101. Ljubljana: Nova revija.
- Repe, Božo (2008): glej Nečak, 2008.
- Repe, Božo (2009): Zloraba zgodovine. Mladina, 20. 3. 2009: 19.
- Repe, Božo (2015): S puško in knjigo: narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toš, Niko (ur.) (1999): Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990–1998. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMK.
- Toš, Niko (ur.) (2004): Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1999–2004. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK.
- Toš, Niko (ur.) (2009): Vrednote v prehodu IV: Slovensko javno mnenje 2004–2009. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK.
- Toš, Niko (ur.) (2013): Vrednote v prehodu VII: Slovenija v mednarodnih in medčasnih primerjavah: SJM – ISSP 1991–2012. Wien: Echoraum, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK.
- Žajdela, Ivo (2015): V Sloveniji ni bilo državljanske vojne /podnaslov/ S pojmom »državljanska vojna« se zamegljuje krivda komunistov in njihove revolucije. Slovenski čas (priloga tednika Družina), februar 2015: 7.
- Žnidaršič, Ivica (2015): Nemčija še ni plačala vojne škode: vojna škoda in vojne odškodnine. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945.

VIRI

- Gerjolj, Stanko, Tadej Stegu, Metod Benedik, Alojzij Slavko Snoj in Silvestra Sadar (2003): Gradimo prihodnost. Veroučni učbenik za 9. razred devetletke. Ljubljana; Celje: Mohorjeva družba (izdala SŠK-SKO).
- Kaj mora vedeti vsak Slovenec o Osvobodilni fronti. Priročnik (brez navedbe založnika), 1944.
- Nagrajena dela literarnega natečaja Moja rodna domovina. Ljubljana: Osnovna šola Vič in Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo, 2014.
- Pridite in pogledite – slovenski pastoralni načrt. Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca, 2012.
- Jelka Razpotnik in Damjan Snoj (2010): Raziskujem preteklost. Učbenik za zgodovino za 9. razred osnovne šole. Ljubljana: Rokus.
- Resolucija Evropskega parlamenta, 2. 4. 2009.
- Sklepni dokument plenarnega zbora Cerkve na Slovenskem Izberi življenje. Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca, 2002.